

УДК 159.943

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВЗАЄМОДІЇ

Подофей С.О., к. психол. н.,
викладач кафедри педагогіки та психології
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті розглядаються теоретичні підходи до розуміння соціально-психологічних основ взаємодії. Визначено механізм соціальної взаємодії. Висвітлюються психологічні особливості взаємодії людини в умовах студентського оточення.

Ключові слова: механізм соціальної взаємодії, Я-концепція, життєва ситуація, мотивація, дія.

В статье рассматриваются теоретические подходы к пониманию социально-психологических основ взаимодействия. Определен механизм социального взаимодействия. Освещаются психологические особенности взаимодействия человека в условиях студенческого окружения.

Ключевые слова: механизм социального взаимодействия, Я-концепция, жизненная ситуация, мотивация, действие.

Podofiei S.O. SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL BASIS OF INTERACTION

The article deals with theoretical approaches to understanding the socio-psychological foundations of interaction. The mechanism of social interaction is defined. The psychological features of human interaction in a student environment are described.

Key words: mechanism of social interaction, self-concept, life situation, motivation, action.

Постановка проблеми. Проблема ефективної взаємодії найбільш актуальна для студентської молоді в умовах її адаптації до нової життєвої ситуації самостійного життя, навчання та встановлення нових міжособистісних стосунків, які впливають як на життя студентської групи загалом, так і на життя кожної особистості. Одним із факторів успішної взаємодії є рівень відповідальності кожного в ній. Як певна властивість відповідальність розвивається залежно від активності людини в соціальній діяльності, а також від співвідношення властивостей особистості (зокрема відповідальності) з мотивом взаємодії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українські психологи розглядають взаємодію (інтерацію) «в соціально-психологічному плані – аспект спілкування, що виявляється в організації людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності, досягнення певної спільної мети» [2, с. 75].

Важливу роль у взаємодії має вчинкова концепція В.А. Роменця та концептуальні підходи гуманістичної психології про формування Я-концепції в онтогенезі (Р. Бернс, К. Роджерс), а також уявлення про смисл Я, що, за В.В. Століним, виявляється у зіставленні властивостей людини з її мотивами та визначається у діяльності.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у виявленні механізму соціальної взаємодії та визначенні особистісних та міжособистісних чинників

взаємодії студентів. Отже, розглядаючи взаємодію студентів, необхідно встановити теоретичні підходи до розуміння її соціально-психологічних основ. Ставиться завдання: вивчити життєву ситуацію студента, а саме його внутрішні структурні компоненти Я-концепції: самооцінку, Я-образи, ставлення до себе та до інших. Крім того, необхідно визначити потреби та мотиви, спрямовані на взаємодію особистості у студентському та професійному середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. В.А. Роменець розглядає життєву ситуацію як поєднання внутрішнього психічного і зовнішнього, які взаємно детермінуються [5]. Важливо, як людина ставиться спочатку до себе у ситуації взаємодії, а саме яка самооцінка, самоставлення та Я-образи, що становлять, за Р. Бернсом, Я-концепцію людини, що і є внутрішнім утворенням самої життєвої ситуації [1]. Крім того, необхідно визначити ставлення студента до інших, їх потреб, мотивів взаємодії кожного у групі та поза її межами, що і формує сутність такої взаємодії, її смисл.

В.В. Столін розкриває поняття, за значенням синонімічне Я-концепції – смисл Я як одиницю самосвідомості (рис. 1.). Цей смисл Я «пов'язаний з активністю суб'єкта, що відбувається в його соціальній діяльності» [9, с. 103–104]. Автор зазначає, що властивості особистості «виявляються в собі самій не просто шляхом оцінки себе як об'єкта, але й шляхом осмислення себе в ситуаціях, коли ці властивості чи їх від-

сутність виступає як перепона на шляху її ж власної активності чи, навпаки, як умови, що полегшують її діяльнiсну самореалізацію» [9, с. 271]. Так, смисл Я виникає, за В.В. Століним, у результаті співвідношення властивостей особи з мотивом діяльності» [9, с. 107]. Відповідно до логіки суджень В.В. Століна, Т.В. Слотіна підтверджує, що «множинність діяльностей приводить до множинності смислів Я, перетини діяльностей – до вчинків, вчинки – до конфліктних смислів Я, конфліктний смисл Я, у свою чергу, дає хід розвитку та подальшій роботі самосвідомості» [8, с. 55].

Тому діяльність студента, різноманітність її мотиваційної сфери призводить до її значущості як особистості, що має унікальні наміри самореалізуватися, підняти власну значущість серед інших. Одночасно розвиваючи стосунки зі значущими іншими та виконуючи різні діяльності, студент перебуває у потенційно конфліктній ситуації, в якій одні й ті самі дії можуть мати різний смисл у ставленні до різних мотивів дій, у чому й виявляється конфлікт. Особливо загострюється конфлікт у соціально-психологічному житті студента в період адаптації. Можливі протиріччя між бажаним і дійсним, між можливостями студента та його життєвою ситуацією їх реалізації, що може породжувати напругу в емоційному стані та може визначатися в наявності розбіжності між самооцінкою студента та рівнем домагань, чи неурівноваженості у поведінковій сфері, що у сукупності сприяє формуванню внутрішнього протистояння, наростанню внутрішнього конфлікту особистості, і все це потребує відповідної перебудови ієрархії мотивів.

Тому схема побудови смисла «Я» надає нам можливість зрозуміти внутрішній спосіб інтеграції діяльності людини та ієрархізації її мотивів, особливості взаємозв'язків особистісних властивостей, які спрямовані

на визначення смислу Я, та реалізації його у діяльності [9].

У психології механізм соціальної взаємодії складається з потреби, мотивації та самої дії [4]. Потреба в особі співвідноситься з об'єктами, суб'єктами середовища, актуалізуючи визначені мотиви. Поступовий розвиток інтересу призводить до появи в індивіда цілі щодо конкретних об'єктів: «Момент появи цілі означає усвідомлення індивідом ситуації і можливість подальшого розвитку суб'єктивної активності, яка далі призводить до формування мотиваційної установки, яка означає потенційну готовність до здійснення соціальної дії» [4, с. 448].

За концепцію В.А. Роменця, життєва ситуація – одна з первинних компонент вчинку, який у психології розглядається як «основна одиниця соціальної поведінки». Вчинок – свідома дія, оцінювана як акт морального самовизначення людини, в якому вона утверджує себе як особистість – у своєму ставленні до іншої людини, себе самої, групи або суспільства, природи загалом. Вчинок може бути виражений: 1) дією, або бездіяльністю; 2) позицією, вираженою в словах; 3) ставленням до чого-небудь, що проявляється в жесті, погляді, тоні мовлення, смислово-мудітексті; 4) дією, спрямованою на подолання фізичних перешкод та пошук істини [10, с. 67].

В основі вчинку, за В.А. Роменцем, покладено дію встановлення та розриву певних зв'язків людини із середовищем. Можливий конфлікт між суспільною нормою поведінки та певною психологічною спрямованістю особистості (інтерес, прагнення, властивості особистості), між наявними зв'язками та необхідністю встановлювати нові зв'язки. Особа визначає, чого вона хоче, але перед нею стоять суспільні норми поведінки, що спрямовують вольові зусилля та протиставляють «Я хочу», «Я повинен», «Я змуше-

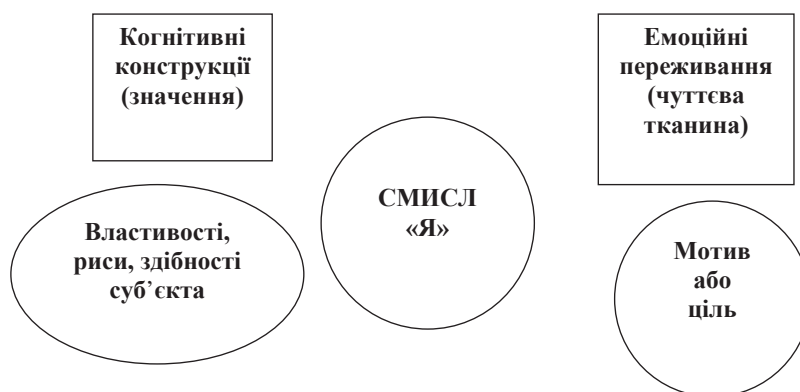

Рис. 1. Схема побудови смисла «Я» [9, с. 104]

ний». Відбувається боротьба мотивів. Таким чином, мотивація актуалізує потребу й трансформується суб'єктом у певну мету. Початковим компонентом реально-практичної структури вчинку людини виступає залежність між мотивом та ситуацією як співвідношення між Я-ідеальним та Я-дійсним. Прагнення людини до ідеалу мотивує його дію на зміну та створення нової ситуації. Тому задачею нашого дослідження буде визначення психологічних особливостей формування нового ставлення студента до життєвої ситуації, яка визначатиметься в актуалізації його психічних ресурсів. Життєва ситуація включає в собі внутрішні та зовнішні умови розвитку особистості, а саме: її властивості, психологічні стани, її природні особливості (темперамент, здібності), культурно-історичні, соціальні умови, а також спонукальний вплив самої ситуації та відповідний досвід предметно-орієнтовальної діяльності. Життєва ситуація створює сукупність потреб, бажань, прагнень особистості, та у разі їх збігу з можливостями, здібностями та зовнішніми умовами реалізації ця ситуація набуває спонукальної сили та актуалізує мотиваційну сферу з її потребами, мотивами, а також мотиваційними факторами: інтересами, бажаннями та намірами. Таке теоретичне уявлення про структуру вчинку, розроблену В.А. Роменцем, яка включає в себе

чотири логічних компоненти: «ситуативний», «мотиваційний», «дійовий» і «післядійовий» [5, с. 174], подано на рис. 2.

Прагнучи до вчинку та відчуючи здатність до його реалізації, особистість робить свій вибір у здійсненні вчинку, за наслідки якого несе власну відповідальність. За В.А. Роменцем, людина долає несвободу, залежність від несприятливих обставин, ситуації загалом, через переосмислення «з її зовнішніми та внутрішніми умовами, чинниками, детермінантами на основі пізнання, самопізнання, перегляду своїх позицій, настанов, зміни переконань, якщо вони суперечать істині, тобто через боротьбу мотивів і вибір того єдиного, якому має бути підпорядкована вся активність» [5, с. 168]. На другому етапі визначення вчинку стоїть задача використати свободу, відвойовану в ситуації та актуалізувати рушійні сили психічного розвитку від спонук та потреб до мотивів саморозвитку. Мотивація саморозвитку трансформує потреби індивіда у певну мету. У момент переходу від мотиву до цілі студент вирішує проблему відокремлення «Я хочу» від «Я повинен», співвідносячи її з цілями оточення (групи, організації).

У зв'язку з провідним інтимно-особистісним спілкуванням студента у групі ровесників його активність у поведінковій сфері спрямовується на здійснення впливу на оточення,

Рис. 2. Структура вчинку (за В.А. Роменцем)

на зміну своєї позиції в системі міжособистісних стосунків. Серед актуальних соціальних мотивів в юнацькому віці визначаються такі: мотиви досягнення успіхів та уникнення невдач, мотиви прагнення до людей та страх бути відкинутим (мотиви афіліації), мотиви просоціальної поведінки (альтруїзм, надання допомоги), мотиви антисоціальної та асоціальної поведінки (агресивність, девіантна поведінка), мотив влади тощо. Через те, що самооцінка в юнацькому віці набуває визначеної сформованості та самостійності, особа в змозі оцінити свої здібності та властивості та, з огляду на це, вирішує питання про ситуаційну ієрархію мотивів своїх вчинків таким чином, щоб із максимальними результатами використати заради задоволення потреб свої здібності та можливості. Аналізуючи витрати власних зусиль та час на задоволення потреб у цій ситуації, студент вирішує та визначає, як треба в ній практично діяти. Оскільки в поняття про мотивацію, крім уявлення про мотив, входять також імовірність його задоволення у цій ситуації, цінність досягнення успіху, самооцінка здібностей та зусиль, яких студенту треба прикласти для досягнення наміченої цілі.

«Об'єктивна, зовнішня зміна взаємин людини з оточенням, що відбивається у її свідомості, змінює й внутрішній психічний стан людини, перебудовує її свідомість, її внутрішнє ставлення до інших людей та до самої себе, що, за визначенням С.Л. Рубінштейна, виражається у вчинку та формує особистість у ньому» [7, с. 445]. Це підтверджує вчинкова концепція В.А. Роменця, що важливо для ситуації студентського життя юнаків та дівчат, які щойно закінчили школу і беруть відповідальність за власне прийняття рішення у виборі професії та навчального закладу. Студенти самостійно вчать визначати пріоритетні потреби, мотиви, цілі, оцінки, ціннісні орієнтири, та багато інших змін відбувається як у їхній Я-концепції, становленні Я-образу студента, так і у зовнішніх проявах психіки (нові види діяльності, розвиток стосунків, перегляд власних ціннісних орієнтацій та груп тощо), що стимулює його самоствердження у взаємодії.

Психологи звертають увагу, понад усе, на необхідність емоційного відгуку особи на визначені факти, події, взаємини людей. Має з'явитися міцне переживання, що є не випадковим, перехідним, швидким епізодом, а подією в житті студента. Внутрішній механізм породження особистісної риси зводиться до процесу виклику емоційного переживання, яке призводить до визначення потреби та мотиву, тобто до здійснення спонукальної функції емоції [3]. Усі психологічні утворення, зокрема й особистісні, мають

сильний енергетичний компонент, природа якого емоційна. Тож, сила кожного особистісного утворення (якості, цінності, почуття) залежить від емоційного переживання, від емоційної напруженості, створюючи таку психологічну ситуацію, що дає змогу виявитися емоційному ставленню студента до визначеного кола явищ, де цей утворений емоційний стан буде ним пережито, ми тим самим спрямовуємо формування змін у його особистісних та міжособистісних властивостях [11, с. 281–282]. Емоції, за О.М. Леонтьєвим, виконують функції внутрішніх сигналів, вони відображають стосунки між мотивами (потребами) та успіхом [3].

Тому однією із задач ставиться розвиток позитивних емоцій та вміння студентів регулювати негативні емоції у стосунках з іншими, що сприяло підвищенню їх оцінки життєвої ситуації, сприяло їх мотивації до позитивних взаємодій, спрямованих як на власний успіх, так і на спільний успіх всієї групи. Крім того, виникає задача передбачити зародження перепон розвитку позитивної емоційної сфери студента, запобігти їх виникненню через корекцію його негативних емоційних проявів. Звісно, що зовнішні умови (впливи інших, стосунки, діяльність) та внутрішні психічні стани, властивості, процеси формують емоції як ставлення між мотивами та успіхом. Один з актуальних аспектів нашого дослідження – це визначення такого внутрішнього ставлення та визначення очікувань студентів.

Мотив має функцію спонукання та спрямовування дії на предмет, а також функцію смислоутворення, тобто виявлення змісту мотиваційної системи загалом, самозвіт у смислі свого вчинку. О.М. Леонтьєв визначає мотив як той предмет, що відповідає актуальній потребі, тобто, виступаючи як засіб її задоволення, організує та визначеним чином спрямовує поведінку [3]. Спрямованість та організованість, тобто доцільність та розумність поведінки, можуть забезпечити тільки конкретний мотив – предмет цієї потреби. Потреба виявляється суб'єктивно несвідомо в емоціях, а мотив виступає у свідомості людини як об'єкт, або ціль, на яку спрямований вчинок. Ціль визначається мотиваційно-спонукальним змістом свідомості, який людиною сприймається як безпосередній та ближчий очікуваний результат його вчинку. Прагнення студента його здійснити визначається власним активним вибором у системі боротьби мотивів, що потребує самостійності та виявлення творчих сил. Виявляється суперечність, що завжди існує між цілями і засобами, потребами і можливостями. Процес творення засобів підпорядковується меті діяльності.

Третім етапом здійснення вчинку є сама дія, що спочатку визначається метою, цільовизначенням та цілепокладанням, які у комплексі актуалізують проблему засобів, які необхідно обговорювати та обдумувати [5]. Важливо, що вибір засобів студента підпорядковується меті діяльності. Саме ціль відкриває перехід до вчинкової дії. Спочатку ціль має характер зовнішньої предметності та розкривається у ставленнях до оточуючих фонових предметів та може бути досягнена тільки через посередництво цих предметів і на основі зв'язків із ними, зводячи їх до рівня засобу. Предмет – ціль – стає засобом впливу, точніше, комунікації з іншими предметами, особами та розкриває міжособистісні стосунки. Результатом, продуктом вчинку, за В.А. Роменцем, є нове ситуаційне ставлення людини [5, с. 390]. Під час прийняття рішення юнаку треба навчитися переосмислювати свої цілі, переконатися, що цього він бажає понад усе, переоцінити засоби, які він збирається використати. врахувавши при цьому рівень оволодіння ними та особливості ситуації, в якій він буде діяти, її зовнішні та внутрішні сторони. В.А. Роменець, зазначає: «<...> зв'язок внутрішнього та зовнішнього, психіки, свідомості й діяльності <...> слова й діла, теоретичного й практичного, є вчинок, що дає змогу суб'єкту перейти від наміру до дії». Самопізнання юнаків та дівчат у студентському оточенні врешті-решт виступає їхньою рефлексією та реакцією на його вимоги та викликає зміни у самих студентів порушенням внутрішньої рівноваги (іноді навмисним з їхнього боку), які відкривають нерозвідані в собі резерви, задають нові прагнення в самореалізації, самотворенні. Зростання інтересу особистості до свого психічного життя дає йому змогу поступово звільнитися від диктату середовища, дорослих та разом із тим вчитися переносити на себе відповідальність за власне життя, свій успіх, можливість винайти для себе смисл вчинку та взаємодії в соціумі.

Оцінювання себе, своїх дій як різновид вчинкової активності, як рефлексивний процес будується за принципом зворотного зв'язку між метою та тим, що отримано в процесі виконання [5, с. 173]. Результати вчинкової активності особи утворюють ефект післядії як певної реакції, що задає подальше розгортання інших вчинків. В.А. Роменець характеризує післядію (рефлексію) як підсумовування скоєного, закручення нової вчинкової спіралі на цьому ґрунті. Усвідомлення вчинку означає знання мети, засобів його здійснення та суспільних наслідків. Акт вибору є прийняттям рішення, яке перетворюється на намір до дії. Почут-

тя відповідальності та наміри реалізуються в дію, яка передбачає співвіднесення її з метою та з цілями оточення в післядії [5].

Одним із найважливіших соціальних здібностей у життєвій ситуації студента є здібність знаходити компроміс між самореалізацією (прагнення бути таким, як ніхто інший) та соціальною пристосованістю (бути таким, як інші) [6]. Водночас А. Адлер визначав соціальний інтерес, здібність людини бути пов'язаною із соціумом, що проявляється у прагненні до взаєморозуміння, співпереживанні, співпраці з людьми, у здібності ідентифікувати себе з групою. Тому однією із задач дослідження є створення умов для виявлення унікальності кожного студента та розвитку його розуміння потреб власної групи та вміння ідентифікувати себе з групою.

Висновки з проведеного дослідження. Орієнтуючись на теоретичне уявлення про структуру вчинку, розроблену В.А. Роменцем, яка включає в себе чотири логічних компоненти («ситуативний», «мотиваційний», «дійовий» і «післядійовий») [5, с. 174], а також на схему побудови смислу Я.В.В. Століна, можна встановити соціально-психологічні основи взаємодії. Зважаючи на наведене вище, можна визначити спрямованість подальшого дослідження особистісних та міжособистісних чинників взаємодії студентів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс; пер. с англ. М.Б. Гнедовского, М.А. Ковальчук / под общ. ред. В.Я. Пилиповского. – М.: Прогресс, 1986. – 422 с.
2. Корнев М.Н. Соціальна психологія : Підручник / М.Н. Корнев, А.Б. Коваленко. – К., 1995. – 304 с.
3. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии / А.Н. Леонтьев. – М.: Смысл; КДУ, 2005. – 511 с.
4. Москаленко В.В. Соціальна психологія: підручник / В.В. Москаленко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.
5. Основи психології: підручник / [за заг. ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця]. – К.: Либідь, 1995. – 632 с.
6. Ромек В.Г. Тренинг уверенности в межличностных отношениях / В.Г. Ромек. – СПб.: Речь, 2003. – 175 с.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2006. – 713 с.
8. Слотина Т.В. Психология личности: [учеб. пособие] / Т.В. Слотина. – СПб.: Питер, 2008. – 304 с.
9. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М., Изд-во МГУ, 1983. – 286 с.
10. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний словник / В.Б. Шапар. – Х.: Прапор, 2005. – 640 с.
11. Якобсон П.М. Эмоциональная жизнь школьника / П.М. Якобсон. – М.: Просвещение. – М., 1966. – 292 с.